

KAKO JE ALBERTO FORTIS MOGAO DOĆI DO »HASANAGINICE«

(»Hasanaginica« i Vrgorska krajina)

ANTE FRANIĆ

1. Uvodne opaske

Prije dvije stotine godina pojavila se u pisanom obliku na našem jeziku i u talijanskom prijevodu usmena (narodna) balada »Žalostna pjesanca plemenite Asan-aginice«, danas poznatije pod naslovom »Hasanaginica«. Od 1774, kad je izašla u Veneciji u putopisu talijanskog opata Alberta Fortisa *Viaggio in Dalmazia*, ta je pjesma, po riječima mnogih književnih stručnjaka, kao prva naša usmena pjesma prevedena na strani jezik, postala sastavnim dijelom svjetske književnosti kao pravi, nepatvoreni »pjesnički biser«. Umjetničkom jednostavnošću i skladom, zgusnutošću izraza i elegancijom izkaza složene ljudske tragike u formi tragedije jedne obitelji, posebno jedne plemenite žene, supruge i majke, pjesma je oduševila i oduševljava školovane i neškolvane, književne stručnjake i književne laike; i u svom primarnom, »originalnom« obliku, iz usta narodnog pjevača, i u sekundarnom, zapisanom stanju, iz knjiga usmene poezije, i u tzv. tercijalnim, »neautentičnim« vidovima, iz prijevoda na strane jezike.

Tim neosporno velikim kvalitetama zadivila je mnoge pisce u svijetu i u nas. Od Fortisova vremena do danas prevedena je na gotovo sve značajnije svjetske jezike;¹ prevodili su je književnici svjetskoga glasa kao što su J. W. Goethe, A. S. Puškin, P. Mérimée, W. Scott i A. Mickiewicz. Naši pisci iz različitih sredina, vremena i raznih afiniteta adaptirali su je za dramsko prikazivanje na sceni u

¹ A. Isaković (»Riječ štlocu«, *Život*, XXIII/1974, br. 5, inače posvećen 200-godišnjici objavljivanja »Hasanaginice«, str. 504), nakon kronološkog pregleda značajnijih prijevoda, dodaje da je ta balada prevedena i na ukrajinski, španjolski, albanski, malajski, novohebrejski, turski, a da na njemačkom »ima blizu pedeset prevoda, a skoro dvadeset na engleskom i francuskom jeziku«.

kazalištu, na filmu i televiziji. Ugledni domaći i strani pisci, filolozi, književni historičari, novinari i ljudi drugih profesija napisali su o njoj ili u povodu nje »malo brdo« tekstova, što kraćih i dužih studija, što raznovrsnih članaka i interpretacija s različitim estetskih, književnopovijesnih i drugih stajališta. Literatura o toj baladi i u vezi s njom narasla je već toliko da se čovjek, zavirujući u to »brdašce« tekstova koje još uvijek neprestano raste, pita: ima li kakva smisla tu biser-pjesmu opterećivati daljnjim istraživanjima kad ona sama po sebi, od svog postanka do danas, takva kakva jest, sa svojih devedesetak, smislom nabijenih deseteračkih stihova najpotpunije i najbolje kaže sve ono što su njeni, nama danas nepoznati stvaraoци »htjeli« izreći, i onaj anonimni prvi kreator pjesnik koji joj je dao prvobitan oblik, i dotični duh narodnog kolektiva koji ju je kao suautor suoblikovao, i svi njezini autentični interpretatori-sustvaraoци poput pjevača, kazivača, zapisivača i drugih tradicionalnih prenosi-laca koji su joj dali »konačan« (?) oblik, onakav kakav je dospio u Fortisov putopis prije dvije stotine godina.

I doista, o umjetničkoj snazi i ljepoti, o umjetničkoj istini u toj pjesmi jedva bi se moglo što kazati što već prije nije kazano. Jednako tako i o onom »anonimnom« autoru i onim mnogim »ne-anonimnim« suautorima danas se ne može mnogo više i bitnije kazati. Također nije osobito preporučljivo ulagati prevelike napore u traganju za užom lokacijom na kojoj je balada nastala,² pogotovo ne pod sugestijom subjektivnih želja i općih problematičnih »indikacija« kao što su historijsko postojanje ovog ili onog lika iz pjesme ili pak kao što je jaka tradicija usmenog stvaralaštva u ovom ili onom selu ili selima,³ jer — osim u izuzetno rijetkim primjerima — nemoguće je s apsolutnom sigurnošću utvrditi uži prostor (selo ili skup sela) nastanka jedne (pogotovo starije) usmene pjesme, posebno onda kad ona ravnopravno i »originalno« egzistira u više varijanata na raznim geografskim i etničkim prostorima. Naime, u traženju užeg lokaliteta nastanka pjesme javlja se bezbroj nesavladivih prepreka ili stranputica, gotovo slično kao kad bi se pokušalo tražiti prvog pojedinca-tvorca pjesme otprije nekoliko stotina godina.

² Uzaludnost takva napora pokazuje u neku ruku i M. Murko svojom studijom »Domovina 'Hasanaginice'« (na češkom objavljena u *Goethouvu Sborniku* u Pragu 1932, str. 252—266, a u prijevodu na hrvatskosrpskom jeziku donesena u već spomenutom broju časopisa *Život*, str. 590—605). Bez posebne argumentacije i ne određujući užu lokaciju Murko tu kaže: »Isto tako smatram vjerovatnim, ako ne i sigurnim, da je 'Asanaginica' nastala na dalmatinskom tlu, u okolini Imotskog, gdje se i održala sve dok nije bila zapisana«. (Kao da je nestala kad je bila zapisana?! Murkov izraz »u okolini Imotskog« označuje relativno šire područje okolo Imotskog, zahvaća Zagvozd, Župu, Vrgorac i dr. mjesta. To značenje taj izraz ima u cijeloj studiji.

³ V. članak A. Ujevića, »Gdje je nastala 'Hasanaginica'?«, *Slobodna Dalmacija* od 17. III 1965.

Provjerena je činjenica da se pjesma začinje u pravilu u bližoj okolini zbiljskog tragičnog događaja, tj. tamo gdje je tragika događaja u dušama ljudi najjače odjeknula, što u konkretnom slučaju znači u neposrednoj blizini nesretne Hasanaginice, odnosno Fatime r. Pintorović, a ne u užoj sredini u kojoj je živio (ili ratovao) njen brat ili nesuđeni mladoženja (koji su u pjesmi samo spomenuti kao neizbježni akteri i o čijim tragičnim osjećanjima u pjesmi nema ni spomena).⁴ Stoga je dakle daleko uputnije, ne samo zbog načelne opreznosti već i zbog veće istinitosti (kad je riječ o mjestu nastanka usmene pjesme o kojem se ne raspolaže čvrstim dokazima), označiti jedan relativno širi prostor na kojem je ona *mogla* nastati, vodeći računa da je u konkretnom primjeru balada »Hasanaginica« morala niknuti u ambijentu s jače naglašenim muslimanskim⁵ duhom i običajima, u sredini s patrijahalnim moralom, na jednom — vjerojatno zauvijek nepoznatom — komadičku zemlje-kamenjara jednog dijela Dalmatinske zagore i zapadne Hercegovine, i to u onom elastično shvaćenom prostoru što ga čine mjesta Imotski, Zadvarje, Zagvoz, Župa, Vrgorac i Ljubuški.

Međutim, u oblasti književne historije preostalo je još jedno relativno usko ali apsolutno privlačno i do danas sasvim nerasvjetljeno i neistraženo područje, a to je ono koje zahtijeva odgovore na

⁴ Klement Bušić (»Hasanaga i Hasanaginica«, *Jadranska vila*, III/1930, br. 8, str. 123) misli da je Fatima Pintorović rodom od Klisa jer se tamo nalazio njezin brat. Bušić nije predvidio mogućnost da se njezin brat mogao naći u Klisu u vrijeme Kandijskoga rata (1645—1669) zbog ratnih okolnosti, a ne zato što bi iz Klisa bio rodom ili što bi mu tamo živjela obitelj. M. Murko, o. c., str. 601, pozivajući se na dvojicu pisaca i na svoje istraživanje i iskustvo, dvije godine poslije Bušićeva članka kaže: »ja sam uvjeren da su Asanaga i beg Pintorović živjeli u okolini Imotskog«. Sljedeća Murkova tvrdnja (str. 600) slaže se u oba svoja dijela s mojom jer on kaže da je balada »nastala tamo gdje se dogodio tragičan događaj«, te dodaje: »To znači u okolini važne tvrđave Imotski, čiji je kadija uzeo ženu što ju je Asanaga otjerao.« Murko kadiju spominje usput, a ne zato da bi kazao da je u kadijinoj užoj sredini balada nastala ili tragedija jače odjeknula. — Fra Pavao Šilobadović u zabilježkama u obliku kronike za godine od 1662. do 1689. (*Starine JAZU*, 1889, knj. XXI, str. 90), govoreći o »tri mejdana pod Kozicom« (pod selom između Vrgorca i Župe), spominje Turčina »od Mostara harambašu Harapovića« pod datumom 20. X 1664, a ne spominje i Hasanagu Arapovića (već na drugom mjestu, str. 107, pod datumom 17. III 1669, kad je bio pogubljen), niti njegove posjede u Župi, Zagvozdu i Grabovcu, kako navodi A. Ujević u članku navedenom u bilj. br. 3.

⁵ Usporedbe radi spominjem da ju je C. Lucerna (*Das südslawische Ballade von Asan Agas Gattin und ihre Nachbildung durch Goethe*, Berlin, 1905, str. 66) nazvala jugoslavenskom žaleći što je ne može nazvati starim nazivom, tj. »ilirskom«; M. Murko (o. c., str. 605) srpsko-hrvatskom, Krešimir Georgijević (»Adam Mickiewicz i 'Hasanaginica'«, *Srpskohrvatska narodna pesma u poljskoj književnosti*, Beograd, 1936, str. 154) i Milan Čurčin (»'Hasanaginica' u narodu«, *Nova Evropa*, 1932, br. 3/4, str. 130) srpskom, odnosno srpskohrvatskom.

četiri glavna pitanja: 1. kako je i gdje Fortis došao (ili mogao doći) do balade; 2. kakva je zbiljska, historijska podloga i pozadina događaja opjevanih u pjesmi; 3. kako sakupiti i obraditi još nesakupljenu građu što je o baladi i o stvarnim zbivanjima daje narodna legenda, odnosno predaja; 4. kakva je književna sudbina balade bila od Fortisa do danas.

Kao prilog istraživanju problematike gore naznačene pod brojem jedan valja shvatiti ovu raspravu, nastalu u povodu 200-godišnjice Fortisova objavljivanja i prevodenja »Hasanaginice« i prigodnog obilježavanja te godišnjice na terenu Imotske i Vrgorske krajine (22, 23. i 24. IX 1974).

2. U znaku Miklošičeve hipoteze

Ni u jednom svom tekstu, koliko je poznato, Fortis nije dao ni najoskudnije podatke o tomu kako je došao do balade »Hasanaginica«. U poglavlju putopisa *Viaggio in Dalmazia* u kojem govori o običajima Slavena Dalmatinske zagore, tj. — kako on kaže — o običajima Morlaka (De' costumi de' Morlacchi) i u koje je uklopio tu baladu, Fortis o njoj, ne imenujući je, kaže otprilike ovo: da mu se jedna morlačka pjesma od onih nekoliko što ih je preveo na talijanski »čini zanimljiva i istovremeno prvorazredna« pa će je stoga ubaciti u svoje dugo pripovijedanje o običajima Morlaka; da ne pretendira uspoređivati te pjesme s pjesmama škotskoga barda Scozesea, ali da je uvjeren da one imaju »drugu vrstu vrijednosti koje podsjećaju na jednostavnost homerskih vremena i koje su povezane s običajima naroda«; da originalni tekst balade, što ga donosi uz svoj prijevod, pruža mogućnost da se procijeni »koliko je podložan služiti muzici i poeziji taj samoglasnički i skladni jezik« koji učeniji Morlaci mahom napuštaju.⁶

Filolozi i literarni historičari, koje je zanimalo kako je Fortis došao do te balade, nisu dakle raspolagali podacima iz prve ruke. Ali, treba naglasiti, oni nisu raspolagali ni podacima iz druge ruke, jer nitko mjerodavan nije ostavio pisanog traga o tom pitanju. Sve se zapravo svelo na pretpostavljanje na temelju ovih ili onih indikacija i stjecaja okolnosti.

Franc Miklošič, prvi koji je (1883) pisao o tomu, pretpostavio je mogućnost da Fortis nije zapisao pjesmu slušajući narodnog pjevača već da ju je našao (dobio) u rukopisu, i to u latiničkom ikavskom tzv. Splitskom rukopisu u kojem su se nalazile uz pjesmu o

⁶ Alberto Fortis, *Viaggio in Dalmazia*, Venezia, 1774, I dio, str. 89—90.

Hasanaginici još dvije usmene (narodne) pjesme.⁷ Uz Miklošičevu hipotezu pristajali su gotovo svi koji su o toj stvari pisali, većinom varirajući je i unoseći u nju razne sporedne pojedinosti, ali ne učini-
nivši je nimalo uvjerljivijom. Najprije je Stjepan Bosanac (1893) ponovio Miklošičevo mišljenje, kazavši, bez udubljanja u problem, da je Fortis crpio tekst balade »bez sumnje iz Splitskog rukopisa prošavšega vijeka, što ga je Miklošiču priopćio L. Zore«.⁸ Baltazar Bogišić (1909) naslućivao je i mogućnost da je Fortis baladu mogao dobiti napisanu (ili prepisanu) od kojega svog dalmatinskog prijatelja, npr. od Julija Bajamontija koji je inače zapisivao usmena književna djela, ali, dodaje Bogišić, mogao ju je naći i u kakvom drugom (jekavskom, a ne ikavskom tzv. Splitskom rukopisu).⁹ Slično Bogišiću razmišljao je i Matija Murko (1932, 1937), koji se razočarao činjenicom što baladu nije uspio čuti iz usta narodnog pjevača kad je 1927. (kratko, prekratko!) tragao za njom u njenoj domovini, po Imotskoj i Vrgorskoj krajini.¹⁰ Poslije Murkova pisanja nakon posjete domovini »Hasanaginice« još se više stala učvršćivati Miklošičeva pretpostavka bez (bitno) nove argumentacije. Tako je npr. Ivan Delalle (1934) izrijekom isključio mogućnost da je Fortis mogao baladu zapisati slušajući je: »Isključeno je, a i dokazano [sic!] da on sam nije čuo pjesmu u narodu pa je zabilježio«.¹¹

⁷ Franz Miklosich, »Über Goethe's 'Klaggesang von der edlen Frauen des Asan Aga'. Geschichte des Originaltextes und der Übersetzungen«, *Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wissenschaften*. Philosophis-historische Classe, CIII Band, II Heft, Wien, 1883, str. 421—435. Miklošič je tu objavio tri usmene pjesme (o Hasanaginici 93 stiha, o ženidbi cara Dušana 1226 stihova, o begu Filipoviću 64 stiha), a taj rukopis s pjesmama, lokaliziravši ga u splitsku oblast, nazvao Splitskim rukopisom.

⁸ Stjepan Bosanac, »Naša narodna pjesma u evropskoj literaturi«, *Vijenac*, 1893, br. 5, str. 73.

⁹ Valtazar Bogošić, *Dva neizdana pisma Alberta Fortisa o Dubrovniku*, Dubrovnik, 1905.

¹⁰ Matija Murko, »Domovina 'Hasanaginice'«, *Goetheův Sbornik*, v Praze, 1932, str. 252—266. U drugom radu na njemačkom (*Das Original von Goethes 'Klaggesang von der edlen Fruen des Asan Aga' (Asanaginica) in der Literatur und im Volksmunde durch 150 Jahre*, Brno, 1937) Murko je objavio tri varijante balade: iz Splitskog rukopisa, (spornu) verziju Ivana Meštrovića (prvi put objavljenu u članku Milana Čurčina u *Novoj Evropi* XXV/1932, br. 2/3) i verziju pjevačice Pavle Kurelić s otoka Šipana (objavljena prije u Murkovu članku u *Novoj Evropi* XXVIII/1935, br. 4/5). Murkov itinerarium po »domovini« balade iz 1927, nalazi se u njegovoj II knj. *Tragom srpsko-hrvatske narodne epike*, 1951, str. 905.

¹¹ Ivan Delalle, »Fortisove veze s Dalmacijom«, *Nova Evropa*, XXVII/1934, br. 77, str. 15—16. Slične apsurdnosti javile su se ne samo u novinskim publikacijama, npr. Rudolf Maixner (»Bruerovićev francuski prijevod 'Hasanaginice'«) u *Gradi za povijest književnosti hrvatske*, knj. 28, Zgb, 1962, str. 389—398, navodi da je M. Bruerović (r. oko 1770) kazivao baladu Fortisu prije 1774, tj. kad je imao tri godine. Ili proizvoljna tvrdnja V. Morpurga (»Incontri e dialoghi tra Alberto Fortis e Giulio Bajamonti«) u pu-

3. Zanimljivo zasebno mišljenje

U novije vrijeme (1973) Žarko Muljačić iznio je zanimljivo mišljenje, temeljeno na vlastitim zapažanjima i opsežnim istraživanjima.¹³ On misli da je jedna žena »mogla saopćiti Fortisu tekst 'Hasanaginice'«. Ta djevojka nepoznata prezimena javlja se u Fortisovoj korespondenciji pod imenom Stana, Stanizza i Anastasia (i kao »la mia figliuola«). Ta Hrvatica iz sela Drvenjaka na obroncima Svilaje kod Drniša, koja je Fortisu vodila domaćinstvo u raznim mjestima Italije«, bila je Fortisu »vrlo privržena«, a »on je nju veoma cijenio, pa se, kad je stalno boravio u južnoj Italiji, za nju zanimao, slao joj potreban novac i sl. te je preporučivao svojim prijateljima u Mletačkoj Republici«. Iz tih se pisama vidi »da je Fortis pomogao svoju domaćicu, a da to njegova majka ne zna«. Na temelju toga i drugih podataka, kao npr. da se balada u okolici Drniša dugo sačuvala u narodu, da su baladu »pjevale isključivo žene« (?), da Matija Murko »u Imotskome, gdje je boravio 1927, nije našao nikoga tko bi je znao pjevati«, da je Stana radila kod Fortisa od 1773. i dalje ne kao obična kućna pomoćnica, da je Fortis »mogao početkom sedamdesetih godina i prilično govoriti hrvatski«, da su ga zlobnici ogovarali »zbog veza sa ženama«, Muljačić je oprezno i razložito zaključio da ta njegova pretpostavka »ne mora značiti posljednju riječ o ovom problemu«, jer je, osim daljnjeg proučavanja Fortisove korespondencije i drugih dokumenata te ostavštine Fortisove i njegovih prijatelja, potrebno još »geolingvistički proučiti jezik pa i morfologiju i sintaksu« Fortisove varijante balade i usporediti to s »odgovarajućim jezičnim podsistemima i u Drnišu i okolici i ostalim krajevima u kojima je traženo podrijetlo slavne narodne balade«.

4. Vojvoda Ante Pervan iz Kokorića i Fortis

Iz reda ostalih koji su se opredijelili za Miklošičevu hipotezu čine zasebnu skupinu oni autori koji su, doduše oprezno i vrlo uvjetno, spominjali i mogućnost da je Fortis baladu mogao zapisati slušajući narodnog pjesnika i vojvodu Antu Pervana zvanog Prže, rođenog i nastanjenog u Kokorićima, u malom zabiokovskom selu nedaleko Vrgorca (pet kilometara) u pravcu Makarskog primorja, kod kojega je Fortis (oko) 1772 — došavši iz Drvenika na moru preko Biokova — bio nekoliko dana vrlo počašćen i drag gost.

blikaciji *Studia Romanica et Anglica Zagradiensia*, Zgb, sv. 29—32, 1970/1971, str. 485, da je Bajamontijeva tetka iz okolice Imotskog recitirala baladu pred Fortisom.

¹³ Žarko Muljačić, »Od koga je A. Fortis mogao dobiti tekst 'Hasanaginice'?«, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, god. 11, sv. 11, 1972/1973, Zadar, 1974, str. 277—289.

O svom boravku u Kokorićima i lijepu prijemu kod Pervana Fortis se osvrnuo dva puta, u prvom i drugom dijelu svoga putopisa, izrazivši oba puta vrlo biranim riječima veliku zahvalnost na neobično srdačnu gostoprimstvu i iskrenu prijateljstvu. Prvi put u poglavlju o običajima Morlaka u odjeljku o njihovim moralnim vrlinama i dobroti ovim riječima i načinom:¹³

Nikada, dok sam živ neću zaboraviti doček i srdačno gostoprimstvo što mi ga je učinio vojvoda Pervan u Kokorićima. Jedina moja zasluga bila je što sam bio prijatelj obitelji njegovih prijatelja. On je poslao zapregu i pratnju da me dočeka, obasuo me je svim ljubaznostima nacionalnog gostoprimstva u tih nekoliko dana dok sam boravio u tom kraju; njegov me sin ispratio, kao i njegovi ljudi, sve do predjela Narente [Neretvanske krajine] koja je dobar dan hoda udaljena od njegove kuće, a opskrbio me je obilato hranom, i za sve to nisam morao potrošiti ni jednoga novčića. Na odlasku, nakon što sam bio ugošćen od tako dobra domaćina, on i sva njegova obitelj pratila me je pogledom, nisu se povukli u kuću prije nego su me izgubili iz vida. Ovaj srdačan oproštaj probudio je u mojoj duši ganuće koje do tada nisam doživio niti se nadam da ću ga, često putujući po Italiji, ikada doživjeti. Ponio sam sobom portret tog plemenitog čovjeka samo zato što mi je bilo zadovoljstvo da ga i na daleko gledam usprkos mora i planina koje su nas dijelile, a i zato da bih mogao pokazati raskoš naroda u nošnji njegovih poglavara. Dopustio je također da se nacрта nošnja njegove mlade nećakinje, znatno različite od one što je nose u [Ravnim] Kotarima i drugim krajevima koje sam vidio.

Drugi put u poglavlju o (Makarskom) primorju u posebnu odjeljku s naslovom »Delle voragini di Cocorich; de' Laghi di Rastok, di Jezero, di Desna; e del Fiume Trebisat«:^{13a}

Od samostana u Zaostrogu htio sam otići i vidjeti povremeno [temporario] jezero Rastok o kojem sam čitao u raznih geografa [...] Pošao sam putem za Drvenik da bih jašući na konju prošao preko Biokova, ali nije bilo moguće nastaviti put tako komodno. Staze najvećeg dijela planine često prolaze kroz raspukle masive, a ponekad su na rubu provalija. Prešavši preko Biokova nastavio sam putovanje djelomice pješke a djelomice u sedlu s pratnjom ispred sebe koju mi je poslao ljubazni vojvoda Pervan iz Kokorića. Put morlačkih pješaka od Zaostroga do tog mjesta u unutrašnjosti je oko pet kratkih milja; no ovi pješaci hodaju zadivljujućom spretnošću hvatajući se za najstrmije litice i spuštajući se okretno preko najoštrijih grebena preko kojih, čini se, mogu samo ptice preletjeti. Ja sam utrošio šest sati da bih prešao u planinu putem kojim idu samo životinje. Stigosmo konačno u dom dobrog vojvode koji me je primio s iskrenom srdačnošću. Kuće tog plemenitaka izgrađene su u obliku kuća na turski način; imao sam zasebnu kuću iz koje sam odlazio na ručak i večeru u obiteljsku kulu. Žena i neviesta moga domaćina pojavljivale su se ljubeći mi ruku kad sam ulazio, a nisu se više vidjele sve do trenutka kad sam izlazio poslije jela. Žene te kuće, stojeći iza pukotina na vratima, gledale su mene i moga crtača kao dvije čudne životinje, i po odijelu i po načinu ponašanja. Za stolom

¹³ Alberto Fortis, *Viaggio in Dalmazia*, Venezia, 1774, I dio, str. 55—56.

^{13a} *Ibidem*, II dio, str. 143—144 i dr.

je sjedio s nama čestiti starac, a hranu spremljenu na turski način donosio je njegov sin. Ovaj vojvoda je poštovana ličnost u svojoj maloj krajini, a zaista je uman čovjek iako nije odgojen u gradu; u mladosti je sastavio mnoge ljubavne i junačke pjesme.

Pričao mi je o nekim izvorima iz kojih katkada u jesen ili na proljeće izbije s velikom silinom voda u tolikom obilju da dolina oko Kokorića, dužine oko tri milje, u roku od nekoliko dana postane veliko jezero. Pervanove kuće smještene su na strani brežuljka tako da treba silaziti dobar dio puta dok se stigne do doline; ali usprkos te uzvisine voda se podigne u jednu noć iznenadno tako brzo da dosegne do drugoga kata kule u kojoj stanuje dobar starac, kojemu bi bivalo teško otvoriti vrata što vode stepenicama prema vani. Htio sam posjetiti jedan od dva slična izvora [...]

U prvom dijelu putopisa (iza str. 56) Fortis je donio crteže vojvode i njegove nećakinje u narodnim nošnjama (zajedno s crtežom djevojke u narodnoj nošnji iz Ravnih Kotara), a na početku drugog dijela donio je itinerarium s naznakom mjesta kroz koja je propustovao u srednjoj Dalmaciji i s posebnom oznakom sela Kokorići: Cocorich Case o del Pervan. (T. I, II)

Sve to svjedoči koliko je mnogo Pervan svojim gostoprimstvom, ljubaznošću i drugim pažnjama zadužio venecijanskog opata, koji mu je došao slučajno, radi geografskih i geoloških zanimljivosti u krajini. Imajući sve to u vidu iznenađuje to što su mnogi ustrajno varirali Miklošičevu hipotezu, zanemarujući dosta logičnu pomisao da je Pervan u Fortisovu zapisivanju i prevođenju »Hasanaginice« mogao odigrati određenu ulogu.

Zanimljivo je da je jedna strankinja, Camilla Lucerna, bila prva koja je još 1905. nabacila misao da je Fortis mogao čuti baladu i od svog pažljivog domaćina, pjesnika vojvode Pervana.¹⁴ No i ona, respektirajući više Miklošičev autoritet nego logičnost svoje ideje, kaže u zaključku da je ipak vjerojatnije da je Fortis pjesmu dobio u rukopisu od kojega svog prijatelja. Slično Lucerni rezonirali su i još neki autori koji su se uglavnom pozivali na nju. U tom je pogledu zanimljivo pisanje trojice naših autora, Milisava Sakulca, Milana Čurčina i Matije Murka.

M. Sakulac (1929) na Lucernino pisanje o Pervanu dodaje nekoliko svojih opaski koje u neku ruku tom mišljenju idu u prilog, ali ipak, protivno očekivanju, donosi suprotan zaključak samo zato što misli da Fortis s oskudnim znanjem našeg jezika nije mogao zapisati baladu slušajući narodnog pjevača-kazivača.¹⁵ Sakulac zaključno kaže:

¹⁴ Camilla Lucerna, o. c., str. 62.

¹⁵ Milisav Sakulac, »Alberto Fortis i 'Hasanaginica'«, *Letopis Matice srpske*, CIII/1929, br. sv. 3, knj. 319, str. 356—362.

Vojvoda Prvan iz Kokorića, čovek iz naroda, mogao bi najpre i najbolje doći u obzir kad je reč o »Hasanaginici« u ustima narodnog pevača. O njemu se Fortis neobično pohvalno izražavao [...]. U mladosti svojoj vojvoda Prvan je sam stvarao junačke i ljubavne pesme, i u svojim starim danima mogao je, pored ostalih pesama, zapevati možda Fortisu i pesmu o Hasanaginici. Smela kombinacija, na koju dolazi i gđa. K. Lucerna, ali prema ranijem izlaganju vrlo malo prihvatljiva.

Kao završni rezultat u celom ovome pitanju možemo izneti ovo: Alberto Fortis sigurno nije zabeležio narodnu pesmu o Hasanaginici iz usta ma bilo koga narodnog pevača, nego se poslužio tekstom pisanim latinicom ili ćirilicom, ali u svakom slučaju imao je stručnu pomoć u jezičnom pitanju jednoga od dvojice svojih prijatelja: M. Sovića ili K. Grubišića.

Jasnoće radi treba još navesti da Sakulac u »ranijem izlaganju« sve svodi na dva momenta koja mu omogućuju da zaključi to što je kao »završni rezultat« iznio. On naime kaže: »Kad bismo poverovali u sigurno Fortisovo znanje našega jezika, najlakše bi bilo tvrditi: pesma o Hasanaginici ušla je u Fortisovo delo zabeležena iz usta naroda«. Ali, dodaje Sakulac, ta je tvrdnja »koliko laka i smela, toliko i na vrlo slaboj osnovi postavljena«, jer: »Koliko je težak posao beležiti pesmu iz usta narodnog pevača, o tome govore skupljači narodnih pesama, pa i najbolji među njima — Vuk. Za stranca je takav posao kudikamo teži.« Po Sakulcu, dakle, riječ može biti jedino o rukopisu! A o kakvom? Sakulac, nadograđujući slobodno na »miklošičevsku« kombinaciju o mogućnosti postojanja raznih rukopisa (B. Bogišić, M. Čurčin i dr.), spremno odgovara: latinički ili ćirilički (»rukopis kojim se Fortis služio mogao je biti i ćirilicom napisan«).¹⁶ Tako je Sakulac na temelju svoja dva (nesigurna) predujerenja, na temelju nevjerovanja »u sigurno Fortisovo znanje našega jezika«, odnosno u mogućnost da je Fortis sam zapisivao baladu, i na temelju vjerovanja u mogućnost postojanja i ćiriličkog rukopisa, stvorio još jednu nesigurnu kombinaciju na »miklošičevskoj« podlozi, njemu očigledno privlačnu, koja je u cijeli taj kompleks unijela još jedan kamenčić (nepotrebnog) spoticanja.

M. Čurčin je najprije u disertaciji (1905) ponovio kao usput Miklošičevu hipotezu, dodavši da je Fortis mogao doći i do kakva rukopisa srodna Splitskom ili pak do kakva prijepisa tog Splitskog

¹⁶ M. Sakulac. Ibidem, str. 360 i dr., misli na bosančicu, odnosno hrvatsku ćirilicu, jer kaže: »Možda je, prema ovome, jedan rukopis latinicom iz Spljeta, a drugi iz okolice Spljeta, ćirilicom pisan«. Tu kombinaciju Sakulac nasilno izvlači iz Fortisove napomene (a) uz prva četiri stiha balade u kojoj je ta četiri stiha donio u tri pisma — kako sam Fortis kaže (I dio, str. 104) — »nel Glagolítico, o Geronimiano de' libri Liturgici, nel Cirilliano de' documenti antichi, e nel corsivo Cirilliano de' Morlachi«. Ta četiri stiha Fortis je za ilustraciju pisma donio u napomeni po stručnim uputama Grubišića, Sovića ili Bajamontija.

rukopisa.¹⁷ Zatim je u povodu stogodišnjice Goetheove smrti (1932) u dva članka dotaknuo tu problematiku. U jednom ovlaš konstatira da »ju je Fortis odnekuda dobio i prepisao«,¹⁸ u drugom,¹⁹ u kojem donosi verziju »Hasanaginice« što ju je zabilježio kipar Ivan Meštrović navodno po sjećanju na bakino pjevanje uz bratovu kolijevku u Otavicama kod Drniša, Čurčin ukratko prikazuje literaturu o problemu i spominje Lucerninu nabačenu ideju o Pervanu, učinivši pri tomu nekoliko pogrešaka: napisao je da je Fortis mogao baladu čuti »i u originalu, od svog velikog prijatelja i domaćina vojvode Pervana Kokorića, na čijem je imanju (i to baš u 'kuli') — u blizini Imotskog — bio gostom.«²⁰ Unatoč tomu što ga je Lucernina ideja morala navesti bar na opreznost u zaključivanju, Čurčin je (sasvim nepouzđano), bez navođenja novih dokaza, ustvrdio još jednom da je Fortis »pouzđano imao pred sobom gotov prepis, a ne da je možda čuo pesmu u narodu i zabeležio je«. Sve to Čurčin zaključuje samo na osnovi tuđih, »miklošičevskih« hipoteza i svojeg uvjerenja da nitko do tada, osim Meštrovića, nije uspio čuti baladu iz usta narodnog pjevača, iako na istom mjestu (!) tvrdi bez dokazivanja da »sama pjesma živi, i peva se, sve do današnjega dana u narodu«. Primijetivši, naime, ispravno da ni Vuk Karadžić — koji se (1846) u trećem (bečkom) izdanju *Male prstonarodne slavenoserbske pjesnarice* tužio da »dosad nigdje ni spomena« o toj baladi nije pronašao (premda ju je kratko bio tražio u Imotskome i bližoj okolini) — ni mnogi drugi nisu uspjeli čuti baladu u narodu, kaže s (inače) mnogo kontradikcija i indikativnih antinomija ovo (ibidem, str. 122):

[...] ni Vuk, ni iko od onih mnogobrojnih koji su u novije doba pisali o »Hasanaginici« nije našao ni čuo pevati »Hasanaginicu« u samome narodu. Ni prof. Murko, koji je obišao one krajeve — bar veća mesta — godine 1927, nije otuda izneo drugo do bolje razumevanje tražičnoga konflikta u duši Hasanaginice, upoznavši bliže sredinu u kojoj se događaj odigrao, te u kojoj je pjesma postala. A ipak i sama pjesma živi, i peva se, sve do današnjeg dana u narodu, i to tamo gdje je postala (oko Imotskog) i svud naokolo, sve do u dalmatinsko Zagorje prema granici Like. Trebalo ju je samo malo bolje potražiti.

¹⁷ Milan Čurčin, *Das serbische Volkslied in der deutschen Literatur*, Leipzig, 1905.

¹⁸ Milan Čurčin, »Mladi Goethe kao prevodilac 'Hasanaginice'«, *Nova Evropa*, XXV/1932, br. 2/3, str. 110.

¹⁹ Milan Čurčin, »'Hasanaginica' u narodu (Meštrovićeva verzija)«, *Nova Evropa*, XXV/1932, br. 2/3, str. 119—130.

²⁰ Milan Čurčin, ibidem, str. 121, pogrešno navodi ime sela Kokorići kao dio Pervanova imena. Također pogrešno misli da se Pervanovo imanje nalazi »u blizini Imotskog« (s tim u vezi v. ovdje bilj. 2), odnosno ne uočava da se selo Kokorići nalazi u neposrednoj blizini Vrgorca, a bliže i Ljubuškom, i Makarskoj, odnosno Zagvozdu i Zupci, pa čak i Metkoviću, po starim, »Fortisovim« i po novim, »Napoleonovim« komunikacijama.

Tu je Ćurčinu, željnu senzacionalističkog uspjeha, promaklo zapaziti i to da Vuk npr. nije obišao sav teren u kojem je pjesma mogla nastati, da nije ni blizu došao tamo gdje ju je Fortis kod Pervana mogao (bar) čuti; osim toga, kako npr. Ćurčin zna da se ta balada »sve do današnjeg dana u narodu« pjeva »svud naokolo«, tj. »tamo« gdje je »postala« kad »tamo« nije bio, kad tamo baladu prije Meštrovićeve (senzacionalistički falsificirane?!) »drniške« varijante »nije« nitko čuo prije Meštrovića, čak ni Fortis, pa ni Murko koji je »tamo« tragao za njom; kako sve to Ćurčin zna kad u zabiokovska sela do tada nije privirio ni jedan »hasanaginicolog«, čak ni Murko na neki način, jer je gotovo protrčavši kroz ta veća (!) mjesta (u kojima se inače usmena poezija slabo čuva), tek letimice zavirio u zavičaj »Hasanaginice« i Hasanaginice... Kad bi sve to Ćurčin znao što implicite kaže da zna, tada bi problem umnogome bio riješen pa baladu ne bi trebalo »malo bolje potražiti«... I Ćurčin je, ne želeći dovoditi u sumnju »miklošičevske« kombinacije, olako prešao preko Lucernine ideje, kao uostalom i ona sama, učinivši pri tomu nekoliko značajnijih pogrešaka u zaključivanju i raspolaganju činjenicama, ne pročitavši pažljivo Fortisov putopis i ne udubivši se kritički ni u svoje ni u tuđe pisanje o problemu. U tomu nije bio ni jedini ni posljednji.

I Matija Murko spominjao je Pervana, ali ne kao onoga od koga je Fortis mogao čuti (ili zapisati) baladu, već kao pažljiva domaćina i narodnog pjesnika u slaveno-turskom patrijahalnom ambijentu s izvjesnom (dalmatinsko-gradskom) kulturom, koji je mogao Fortisu dati već zapisanu pjesmu, jednako kao i drugi Fortisovi bliži dalmatinski prijatelji. Murko (1932) piše.²¹

Miklošič ga je [Splitski rukopis] dobio iz Splita, preko Dubrovnika, iz vlasništva Dujma Srećka Karamana i nazvao ga je *splitskim*. Miklošič takođe misli da je nastao »wahrscheinlich im Gebiete von Spalato«, ali ta lokalizacija uopšte nije dovoljno razjašnjena, pa sa »Asanaginicom«, kako će se to ispostaviti, moramo ići dalje na jug. Tamo negdje mogao je Fortis da dobije rukopis od svojih domaćina, kakav je bio, na primjer, P(er)van iz Kokoriča nedaleko Vrgorca u Makarskom primorju. Taj Pervan je u mladosti bio lirski i epski pjesnik (in gioventù compose molte Poesie amorose, et Eroiche), nesumnjivo u duhu narodne poezije, jer je u potpunosti živio slavensko-turskim patrijahalnim životom u unutrašnjosti. Još bolji posrednici mogli su biti njegovi učeni prijatelji [...]

Eto i Murko, iako Pervana smatra narodnim pjesnikom, ne dolazi na pomisao da je Pervan mogao znati baladu napamet, da ju je naime mogao kazivati ili bar otpjevati pred Fortisom. Taj Murkov postupak još više iznenađuje kad se zna da u istoj studiji malo dalje

²¹ M. Murko, o. c.; sve iz te studije citiram prema prijevodu s češkog na naš jezik Bogdana I. Dabića u *Životu* 1974, br. 5.

Pervana stavlja u rang velikih narodnih pjesnika, što bi nekoga s razlogom moglo potaknuti da pomisli da je Pervan mogao biti čak i autor balade, kazavši sljedeće:

Veliki pjesnik, koji je lokalnom događaju dao poetsku formu, mogao je biti musliman ili hrišćanin, veoma obdaren pjevač iz naroda. Takvi su, na primjer, bili improvizator Papica, s kojim se Fortis upoznao u Tribunju na šibeničkoj obali, ili pripadnik višeg društva kao vojvoda Pervan iz Kokoriću, kod kojega je Fortis bio gost. Taj pjevač iz naroda, ili iz višeg društva, imao je izvjesnu kulturu koja karakteriše mnoge hrišćanske i muslimanske pjesme iz zapadnih oblasti. U ovome treba vidjeti kulturni utjecaj dalmatinskih gradova.

Narodni pjesnik vojvoda Pervan, čovjek pod utjecajem kulture pri-morskih gradova u kojima on i Fortis imaju zajedničke ugledne prijatelje,²² ličnost »iz višeg društva« koja živi u patrijahalno slaven-sko-turskom ambijentu, tipičnom za »guslačku« poeziju, u kućama izgrađenim »u obliku kula na turski način«, (oblači se i) jede »hranu spremljenu na turski način«, kršćanin kojemu muslimanstvo živi u kući i oko kuće, u načinu življenja, mišljenja i govorenja,²³ takav dakle pjesnički obdaren čovjek nije ni po Murku mogao biti čovjek koji je Fortisu mogao kazivati ili otpjevati baladu. I to samo zato što Miklošić i drugi drukčije misle, odnosno što se Fortisova i Karamanova (»splitska«) verzija (osim u jednom stihu i u nekim grafičkim i jezičkim pojedinostima) »sve slažu stih sa stihom«,²⁴ i što sâm misli da »direktno zapisivanje dužih junačkih pjesama (canti eroici) uopšte nije lako, a on [Fortis] nije imao ni dovoljno jezičkog znanja za to«. Murko sve to (iznenadno) kaže pošto je prethodno, zapitavši se »otkud Fortisu taj biser srpsko-hrvatske narodne poezije?«, napisao o Fortisu ovo:

Na svojim putovanjima on je sigurno čuo mnoge narodne pjesme, o čijem pjevanju daje veoma precizne informacije koje i danas važe. On je takođe naučio dosta dobro i jezik svojih voljenih Morlaka: ispravno

²² Vjerojatno iz obitelji Grubišić u Tučepima kraj Makarske, iz koje je obitelji i Fortisov blizak prijatelj, prirodnjak, filozof i filolog opat Klemens Grubbisich, umro 1773. Na tu obitelj vjerojatno misli Fortis kad kaže da je do Pervana došao zahvaljujući činjenici što je bio »prijatelj obitelji njegovih prijatelja«.

²³ I danas u Kokorićima i inače u Vrgorskoj krajini izraz *užinati* znači ručati (objedovati, jesti glavni obrok o podne), a ne »laki popodnevni obrok« i sl. kako su mnogi taj izraz tumačili. Djeca su majku pozvala na glavni obrok; to najbolje i pristaje pažnji uciviljene djece prema nesretnoj majci, posebno kad se misli na način izražavanja usmenog pjesnika.

²⁴ Zanimljivo je da Murko zapaža bitne pojedinosti koje ne govore u prilog tvrdnji da se Fortisova varijanta slaže s varijantom u Splitskom rukopisu (tj. s navodnim originalnim predloškom), jer npr. kaže: »Čudno je jekaviziranje ikavskog originala, jer Sović nije uopšte poštovao živi književni jezik i davao je prednost čakavštini ispred štokavštine« (o. c., str. 598). To je bilo suprotno Fortisu koji je više cijenio štokavštinu, i to onu bosansku, jekavsku. A ipak Murko na kraju ne sumnja u Miklošićevu hipotezu.

citira nekoliko poslovice i uzrečica u originalu, navodi mnogo narodnih riječi iz carstva prirode i iz narodnog života. Osim »Asanaginice« preveo je i neke druge pjesme, pri čemu su mu, nema sumnje, pomagali njegovi domaćini i njihovi učeni prijatelji. Domoroci mu nijesu previše laskali kad su govorili: »Gospodine, ti nisi lacmanin (= stranac, od njemačkog Landsmann), ti si Vlah!« On to prevodi: »Signore, tu non se' un Italiano, tu se' un Morlacco!« Pa ipak, Fortis nije zapisao »Asanaginicu« iz narodnog pjevanja. Direktno zapisivanje [...]

i pošto je zatim napisao da je Fortis »uzalud tražio rukopis za pjesmu 'uz gusle' kod pjevača-pjesnika Papice: 'Niente ò potuto trovare di scritto de' costui versi«, itd.

4. Zaključak

Od sebe se nameće ključno pitanje: zašto su svi ti autori, od kojih su neki izvrsni stručnjaci u oblasti usmene književnosti, toliko davali važnosti i osobne vjere Miklošičevoj hipotezi, zanemarujući uvelike mogućnost da je Fortis baladu mogao zabilježiti slušajući narodnog pjevača ili pjesnika? Razlozi tomu sadržani su u dva osnovna polazna momenta koja se koincidentno dopunjuju. Prvi: pošlo se od toga da je i domaćem dobru zapisivaču teško bilježiti usmenu poeziju slušajući narodnog pjevača, a pogotovo strancu sa slabijim poznavanjem jezika domorodaca. Drugi: veliku tekstualnu sličnost Fortisove varijante s varijantom u tzv. Splitskom rukopisu objašnjavalo se samo na jedan način, i to na onaj koji je potkrepljivao hipotezu u cjelini: Fortis je iz tog rukopisa (ili njemu sličnog) prepisao baladu, jer sa slabim poznavanjem našeg jezika nije mogao zapisati takvu pjesmu... Ti prividno čvrsti razlozi lako se mogu olabaviti, a samu hipotezu dovesti u veliku sumnju, posebno lako nakon svega što je ovdje rečeno. Naime, nitko od tih autora, od Miklošiča pa dalje, nije tvrdio (niti je mogao tvrditi, kao što nije ni Vuk npr.) da slabije poznavanje jezika sasvim onemogućuje zapisivanje »u živo« usmene poezije, već su svi tvrdili: teško je ili je vrlo teško zapisivati... A ta je razlika u tvrdnji vrlo značajna i bitna! Uostalom na pameti treba imati još nešto. Fortis nije baš sasvim slabo poznavao naš jezik, jer je preveo nekoliko naših pjesama, jer se služio njime u dopisivanju,²⁵ u pisanju putopisa i slično. Murko čak kaže da je Fortis »naučio dosta dobro i jezik svojih voljenih Morlaka«, te dodaje u bilješci da Miklošič »netočno tvrdi: der slawischen Sprasche unkunding«.²⁶ Istina je doduše da je to Fortisovo poznavanje jezika balade bilo skromno i da mu je to moralo činiti poteš-

²⁵ Ivan Milčetić, »Dr. Julije Bajamonti i njegova djela«, RAD JAZU, 1912, knj. 192, str. 229.

²⁶ M. Murko, o. c., Život, XXIII/1974, br. 5, str. 592.

koće i bilježenju i prevođenju, ali ga u tom poslu nije sasvim onemogućilo. Nije nemoguće, ako su bili ispunjeni i ostali povoljni uvjeti, kao što su određena viša kultura, pjesnička darovitost, ljudska strpljivost i domaćinska naklonost kazivača-pjevača s jedne strane, a s druge strane smisao, jaka želja i upornost vještijeg zapisivača te naknadna stručna pomoć zapisivačevih (i ujedno kazivačevih) prijatelja, kao što je bio Grubišić ili Sović, da takav stranac s ukusom esteta i vješta pera zapiše jednu morlačku lirsku relativno kratku pjesmu izvanredne vrijednosti koja ga je svojom jednostavnošću podsjetila na homerska vremena, koja mu je odlično ilustrirala najzanimljivije poglavlje u putopisu (o običajima naroda koji je dao tako vrijednu pjesmu). Pogotovo to nije nemoguće kad je riječ o lirskom pjesniku i tako pažljivu domaćinu kakav je bio vojvoda Ante Pervan... kad je riječ o bilježenju jedne, i to baš takve, vrlo »ilustrativne« lirske pjesme, kad njeno bilježenje ne može previše zamoriti ni takva kazivača ni takva zapisivača u tih nekoliko nezaboravnih »dokoličarskih« dana u Kokorićima...

Što se tiče sličnosti među tim dvjema varijantama može se jednostavno reći da ta sličnost nije morala proisteci iz Fortisova prepisivanja, već da je bila plod činjenice da se varijanta Fortisova kazivača podudarala u velikoj (upravo tolikoj) mjeri s varijantom u Splitskom rukopisu, onako slično kako se i inače varijante znaju međusobno podudarati, odnosno razlikovati. Opće poznato je da narodni pjevači odlično pamte na hiljade (deseteračkih i drugih) stihova pa ih tokom više godina stalno reproduciraju s neznatnim odstupanjima. A razlike među njima mogu se protumačiti kao varijantne razlike pa shvatiti to tako da varijanta Fortisova izvora (kazivača) nije imala onaj jedan stih što se (kao 65.) nalazi u Splitskom rukopisu (a što Miklošič nije ni zapazio, na što je upozorila Lucerna), a sve ostale manje jezične ili stilske razlike moglo bi se objasniti djelomično kao rezultat varijantskih razlika a djelomično i kao plod zapisivačevih (ili štamparskih) pogrešaka ili kao (jekavskih, tj. bosansko-hercegovačkih, milozvučnijih) Fortisovih preinaka o kojima on u putopisu u napomeni (a) uz prva četiri stiha govori.

Ako se k svemu tomu doda podatak da se u Pervanovu kraju, u Kokorićima i susjednim selima, prenosi legenda²⁷ o tomu da je Hasanaginica, tj. Fatima Pintorović prenoćila (odnosno da se i rodila) u obiteljskoj, starijoj, najniže postavljenoj kuli Pervanovoj, u koju se Fortis radi jela spuštao iz one najviše postavljene (izgrađene, kako na kamenu u uglu s južne strane stoji, 1770. godine, danas još sačuvane i nastanjene) što mu je bila data na korištenje onih

²⁷ O tome govori Ivan Pušić u referatu »Hasanaginica« u usmenoj narodnoj predaji Vrgorske krajine«, čitanom na simpoziju o »Hasanaginici« u Vrgorcu 24. IX 1974.

Voјvoda A. Pervan i njegova nećakinja u narodnoj nošnji (A. Fortis »Viaggio in Dalmazia«)

Fragment itinerera Alberta Fortisa iz putopisa Viaggio in Dalmazia

nekoliko dana, u onoj u koju je bujica vode preko noći znala naglo prodrijeti i koje danas više nema (jer je srušena, kao i još jedna do nje, treća kula Pervanova, ona između spomenute dvije, prije nekoliko godina), ako se doda i to da i danas Kokorićani pokazuju put kojim je došao Fortis iz Drvenika i odvojak puta pokraj sela što je vodio od Ljubuškog preko Vrgorca prema Zagvozdu i Imotskom, kojim su po predaji prolazili svatovi s Hasanaginicom, ako se k tomu domogne i to da još danas ljudi, među njima i potomci vojvode Pervana, kao npr. Ante Pervan pok. Ivana i Dane Pervan pok. Ante, pričaju da u njihovim žilama ima i turske, odnosno muslimanske krvi — tada, dakako, nije neobično što se logički nametnula pomisao da je vojvoda, ili kako su ga suseljni zvali serdar Prže, mogao imati određenu ulogu i zaslugu za Fortisovo bilježenje balade, ili (1) kao čovjek koji mu je dao ili ga uputio na rukopis pjesme, ili (2) kao narodni pjevač-kazivač koji mu je pjesmu kazivao u pero, ili (3) kao narodni pjevač (i pjesnik) koji mu je baladu otpjevao i tako ga za nju zainteresirao. Četvrta kombinacija bila bi presmjela iako nije nemoguća: da je vojvoda Pervan kao autor balade s njom upoznao Fortisa.

Najslabije mjesto ovog načina pretpostavljanja skriva se iza logična pitanja: zašto Fortis nije spomenuo Pervana kao čovjeka od kojega je dobio baladu, kad o njemu toliko lijepo u putopisu piše na dva mjesta a pjesmu toliko mnogo hvali da je čak i prevodi? Odgovoriti na to moglo bi se protupitanjem: a zašto je Fortis prešutio autorstvo Kačićevih pjesama i njih preveo kao da su prave narodne, odnosno, zašto je prešutio od koga je dobio rukopis s tekstem te pjesme? No ipak, i bez tog poštapalačkog, iako umjesnog, protupitanja, Fortisovo prešućivanje izvora može se objasniti eventualnim razumljivim, opravdanim Pervanovim htijenjem ili željom da ostane anonimn, željom koja je mogla proisteći najprije iz njegove obične ljudske skromnosti pred uglednom stranom javnošću, zatim iz »morlačko-patrijahalno-hajdučkog« morala i shvaćanja²⁸ da uglednom serdaru-vojvodi i glavaru krajine, starini-junaku ne priliči

²⁸ Fizički i moralni izgled Vrgorčana naveo je Fortis (I dio, str. 51) da zabilježi npr. da su Vrgorčani »di pel castagno, di faccia lunga, di colore olivastro, di bella statura«, da su za razliku od drugih (»I Morlacchi del Kotar sono pella maggior parte di maniere dolci, rispetosi, docili«) »surovi, ponositi, smioni, poduzetni« (»aspri, alteri, audaci, intrapendenti«). To je Fortis zaključivao i na temelju vlastitih zapažanja, a vjerojatno i na temelju »morlačke« poezije i njihovih običaja. Zapazio je da su ti ljudi, kako kaže njegov kritičar a naš zemljak Ivan Lovrić (*Bilješke o putu po Dalmaciji*, prev. M. Kombol, Zgb, 1948, str. 136), »tvrde glave nego da su rođeni u Beociji, ne isključujući ni najobrazovanije«. A sadržajni smisao, recimo usput, tragike o kojoj balada pjeva govori upravo o takvim ljudima »nadasve tvrdoglavim«, posebno u odnošenju prema ženi-supruzi, koju javno često omalovažuju a privatno, intimno, dalje od tuđih pogleda također često zasiplju nježnom pažnjom, u kojoj ima i iskrenog altruizma i »egoistične« žudnje za podrškom.

pjevanje (ni kazivanje) pjesme ljubavnog sadržaja, zatim iz stida i(li) opreznosti da mu se ne zamjeri što kao katolik, čiji su prvi preci (otac i djed) gotovo donedavno ljuto krvarili protiv (vrgorskih i ljubuških) Turaka, pjeva pjesmu o tragičnoj ljubavi jedne hasanaginice, muslimanke . . . A takva želja s takvom ili sličnom motivacijom mogla se poklapati s željom i političkim i drugim potrebama venecijanskoga opata Alberta Fortisa . . . Sve to nije manje uvjerljivo od onoga što je napisano u prilog ostalih pretpostavki o načinu na koji je Fortis došao do balade.

Zaključno se može reći da ni jedna od postavljenih hipoteza ne bi mogla pretendirati na primat i isključivu vjerojatnost.

U ovom radu oživljena je Lucernina ideja, u nju je uneseno više logične dosljednosti s nešto novog materijala, te joj se omogućuje ravnopravno egzistiranje s ostalim mišljenjima, naravno sve dotle dok se novim dokazima ne dokaže nova »istina«. A dotle — stojeći na poziciji da to književnopovijesno pitanje ima drugorazredno značenje, da je naime istinska estetska vrijednost balade ono bitno što tu pjesmu i sav kompleks oko nje čini zanimljivim i izvan usko stručnih krugova, i dijeleći misao s Tinom Ujevićem, rođenim Vrgorčaninom i porijeklom Imoćaninom, da je daleko važnija umjetnička nego historijska istina u umjetnosti, s tim pjesnikom iz Vrgorsko-imotske krajine koji je, »proplakavši« jednom nad svojom krajinom, nad »hrpom kamenja«, rekao da su u njegovu rodnom zavičaju »možda najfiniji duhovi i najčvršći organizmi«²⁰ (mi dodajmo: poput samog Tina ili tvorca balade) — dotle: divimo se ljepoti te muslimanske narodne balade, te zajedničke svojine nekoliko naših naroda kojima je jezik balade također zajednički, tog vrhunskog umjetničkog djela niklog u »tino-ujevićevsko-morlačko-muslimanskom« duhovnom i geografskom prostoru.

²⁰ Tin Ujević u feljtonu »Plač nad hrpom kamenja« (*Sabrana djela*, Zgb, 1967, sv. XVII, str. 64) napisao je naime ovo: »Putujem čak i u dva-tri vjedra vulgarnosti, koju samo naša divna pera umiju poetizovati. Putujem u nepoštovanje malograđanina, u divnu borniranost pokrajine, u kraj kampanilizama, borbe Splita sa Šibenikom i Troglirom, opće sprdačine s hrabrošću Bračana, i gotovo sveopće prevlasti Drniša, Muća i Lečevice. Moj se Vrgorac malo zatajlo kao da ga i nema; u njemu su možda najfiniji duhovi i najčvršći organizmi; dok se okolica Imotskoga kao Krivodol i Medovdolac ističu usred Splita glasnom galamom i halabukom«.

Ante Frančić: COME ALBERTO FORTIS POTE' VENIRE A CONOSCENZA DELLA »HASANAGINICA« (La »Hasanaginica« e la regione di Vrgorac)

Riassunto

A. Fortis non ha lasciato dati di come sia venuto a conoscere la ballata »Hasanaginica«. I filologi studiarono a fondo la questione e la maggioranza accettò oppure variò l'ipotesi di F. Miklošić dell'anno 1883 (S. Bosanac, B. Bogišić, M. Čurčin, M. Sakulac, M. Murko ed altri). Secondo questa ipotesi risulterebbe che il Fortis non abbia potuto annotare la ballata ascoltando il cantar popolare perché conosceva male la lingua della ballata, ma l'avrebbe probabilmente trascritta da qualche manoscritto di canti orali, avuto da qualche suo amico dalmata (Grubišić, Sović, Bajamonti). Un'opinione particolare ce la diede (nel 1973) Ž. Muljačić ammettendo la possibilità che il Fortis avesse udito la ballata da una donna dei dintorni di Drniš, che gli prestava devoto servizio. C. Lucerna (nel 1905) ha espresso con precauzione e quasi di sfuggita l'idea sulla possibilità che Fortis avesse sentito la ballata dal serdaro Ante Pervan, denominato Prže, nato nel villaggio di Kokorići nelle immediate vicinanze della località di Vrgorac, retroterra del litorale di Makarska. Considerata più a fondo tale possibilità e se ci si addentra meglio nei frammenti del suo »Viaggio in Dalmazia«, dove con singolare gratitudine questi menziona la cordiale ospitalità avuta dal serdaro Pervan, di cui il Fortis fu, alcuni giorni, ospite nel 1773, e quando si sa che Pervan in gioventù aveva cantato alcuni canti popolari, epici e lirici, allora la supposizione diventa più accettabile. Più verosimile e più logica appare la possibilità se si tiene conto della leggenda di questa regione secondo la quale la Hasanaginica, cioè Fatima Pintorović, sarebbe nata oppure avrebbe pernottato in una torre del Pervan (costruita in modo turco) e tanto più se a tutto questo si aggiunge il fatto che ancor oggi molti discendenti del serdaro fanno vedere un sentiero prenapoleonico per il quale sarebbe passato il corteo nuziale della Hasanaginica (da Ljubuški attraverso Vrgorac, Kokorići, Župa e Zagvozd per Imotski) e che tuttora raccontano la storia dei loro antenati, secondo la quale nelle loro vene ci sarebbe un po' di sangue musulmano.